

Między więzami rodzinnymi a obowiązkami wasala

Aymon z Dordogne w dwóch wersjach *Renaut de Montauban* – pieśni epickiej i prozatorskiej przeróbce

Abstract

Between the Family Ties and a Vassal's Obligations: Aymon of Dordogne in the Two Versions of *Renaut de Montauban* – *chanson de geste* and Its Prose Adaptation

This article attempts to answer the questions concerning ways of resolving conflicts between two types of obligations: those owed to one's family and those resulting from feudal relations. An analysis of literary portrayals such a conflict of obligation and its solutions is carried out here on the basis of the heroic epic (*chanson de geste*) *Renaut de Montauban*, with Aymon, the father of rebellious brothers opposing Charles the Great as a protagonist who has to make a choice between his loyalty to the monarch and taking the side of his own children.

The article compared two versions of the story: the one from the 13th-century manuscript Douce 121 and its 15th-century prose adaptation, included in the manuscript Sloane 960. The two versions are juxtaposed in order to find out if Aymon's attitude to his obligations is depicted differently depending on the time of creating the text.

First, an analysis is presented of the oath (*forjurement*) made by Aymon before the monarch, in which he accepts the obligation not to help his children, and to fight against them. Then, on the basis of selected fragments of both versions, the protagonist's understanding of material support and the duty to fight against his own children is discussed.

The comparative analyses of the two versions indicate that much as Aymon does not exclude the possibility of offering material support to his sons, e.g. by supplying them with food or money, he never considers the possibility of providing a military support. On the contrary, he is actively engaged in a fight against them, which may be a consequence of the oath. According to the law, breaking the oath by offering military support was penalized by death, whereas material support could result in a less grievous punishment. It is also demonstrated that the duties with respect to one's family are treated much more seriously in the later version of the epic, with a clear suggestion that they should outweigh the obligations to the feudal lord.

Keywords

Renaut de Montauban,
Doon de Mayence cycle,
lord and vassal,
forjurement

Renaut de Montauban to epopeja rycerska (*chanson de geste*¹), która według tradycyjnego podziału tak zwanej materii francuskiej na trzy cykle zaliczana jest do cyklu baronów zbuntowanych. Cykl ten skupia się na problematyce buntu rycerzy przeciwko władzy królewskiej. W przypadku tego tekstu buntownikami są tytułowy Renaut oraz jego trzej bracia: Allart, Guichart (w niektórych wersjach Guidon) oraz Richart; władza zaś sprawowana jest przez samego Karola Wielkiego. Trwająca kilkadziesiąt lat wojna między nimi rozpoczyna się w chwili, gdy Karol odmawia wymierzenia sprawiedliwości swojemu bratankowi Bertolai, który obraził Renauta podczas gry w szachy. Taka odmowa (tzw. *déni de justice*) oznaczała wykroczenie przeciwko prawu feudalnemu, często traktowane jako usprawiedliwiona przyczyna buntu, nawet tego przeciwko królowi². Nie znajdując sprawiedliwości u króla, Renaut postanawia wymierzyć ją na własną rękę, zabija przeciwnika i sprowadza tym samym na siebie gniew monarchy.

Tematyki tej epopei nie można jednak zawęzić do konfliktu między władcą a jego zbuntowanym wasalem. Tekst ten stanowi interesujący punkt wyjścia do szerszych rozważań na temat funkcjonowania społeczeństwa feudalnego w czasach powstania utworu. Należy przyznać rację Sarah Baudels-Michels, która stwierdza, że ukazanie w *Renaut de Montauban* różnych aspektów więzi feudalnej pozwala na zgłębienie zagadnienia tej więzi w całej jej złożoności. Wśród problemów poruszanych w tym utworze badaczka wymienia konflikt pomiędzy dobrem wspólnym a dobrem poszczególnych jednostek, zetknięcie się interesów możliwych z autorytetem władcy, kwestię możliwości usprawiedliwienia buntu niesprawiedliwością popełnioną przez panującego, a także debatę nad relacją między prawami ziemskimi a prawem naturalnym³.

Ostatnie z wymienionych zagadnień w szczególności dotyczy kwestii związanych z konfliktem dwóch rodzajów zobowiązań: tych wynikających z przysięgi feudalnej, a więc wobec seniora, i tych będących pochodną więzów krwi i boskiego przykazania nakazującego szanować krewnych, a zatem zobowiązań wobec członków własnej rodziny. Robert Hajdu zauważa, że w związku z tym obowiązki każdej jednostki były w społeczeństwie feudalnym definiowane przez dwie grupy: rodzinę i strukturę feudalną, co czasem powodowało konflikty⁴. Szczególnie miało to znaczenie w sytuacji sporu rodziny rycerza z jego seniorem; uważano bowiem, że zarówno senior, jak i rodzina mają prawo zażądać od jednostki wsparcia w potrzebie. Każdy zatem mógł zostać zmuszony do dokonania wyboru i opowiedzenia się po którejś ze stron.

Dylematy te odzwierciedla również literatura powstająca w tamtym czasie. Przed tym niezwykle trudnym wyborem w *Renaut de Montauban* staje większość członków rodziny tytułowego bohatera, muszą bowiem zdecydować, czy wesprzeć monarchę

¹ Tłumaczenie nazwy gatunku *chanson de geste* jako „epopeja rycerska” za: A. Drzewicka, *Starofrancuska epopeja rycerska*, Warszawa 1979.

² Por. D. Boutet, *Charlemagne et Arthur ou le roi imaginaire*, Paris–Genève 1992, s. 94.

³ S. Baudelle-Michels, *Renaut de Montauban: une chanson de révolte*, „Bien Dire et Bien Apprendre: Revue de médiévisique” 25 (2007), s. 160.

⁴ R. Hajdu, *Family and Feudal Ties in Poitou, 1100–1300*, „Journal of Interdisciplinary History” 8 (1977), s. 118.

w walce przeciwko ich krewnym⁵. W przypadku żadnej z postaci konflikt ten nie przybiera jednak równie tragicznego wymiaru, jak w przypadku Aymona, jednocześnie poddanego Karola Wielkiego i ojca zbuntowanych braci, który od chwili wybuchu rebelii nieustannie musi wybierać, komu udzielić pomocy. Philippe Haugeard zauważa, że w opracowaniach na temat tego dzieła wątek relacji Aymona z synami traktowany jest często jako drugorzędny⁶, wydaje się jednak, że może on być szczególnie interesującym punktem wyjścia do analizy konfliktu między zobowiązaniami feudalnymi a obowiązkami wobec rodziny oraz sposobów jego rozwiązania.

Niniejsze opracowanie jest poświęcone właśnie postaci Aymona i proponowanym na jej przykładzie rozwiązaniom opisanego konfliktu lojalności. Ponieważ epepeja *Renaut de Montauban* stanowi jedną z najczęściej przekształcanych i modyfikowanych⁷, analiza ta nie ograniczy się do jednej tylko wersji tekstu. Zestawione zostaną dwa warianty tej historii spisane w odstępnie około dwustu lat. Pierwszym z nich jest epepeja rycerska, powstała prawdopodobnie już w wieku XII, choć przechowywana w Bodleian Library w Oksfordzie rękopis Douce 121, na podstawie którego edycji tekstu dokonał Jacques Thomas⁸, pochodzi z wieku XIII. Epepeja ta jest na tle innych utworów tego gatunku dość długa, liczy bowiem prawie czternaście i pół tysiąca wersów⁹. Wersję tę cechuje charakterystyczny dla epepei podział na jednostki redakcyjne zwane *lessami*, które częściowo są rymowane, a w części połączone asonansem; w tekście spotykamy także charakterystyczne dla epepei zabiegi stylistyczne.

Drugą analizowaną w niniejszym opracowaniu wersją tekstu jest piętnastowieczna adaptacja eposu na język prozy, przywoływana za edycją przygotowaną przez Marie-Henriette Notredaeme na podstawie znajdującego się w British Museum rękopisu Sloane 960¹⁰, spisane w języku średniofrancuskim (*moyen français*). Choć w tym czasie powstało kilka adaptacji prozą *Renaut de Montauban*, Jacques Thomas podkreśla, że ta właśnie wersja jest jedyna w swoim rodzaju i trudna do powiązania

⁵ Więcej zob. A. Bańczyk, *The Conflict Between Obligations Toward the Family and Toward the Lord on the Example of Medieval French Epic Poems*, w: *IV ciclo di Studi Medievali, atti del Convegno, 4-5 giugno 2018*, Firenze 2018.

⁶ Ph. Haugeard, *Du « Roman de Thèbes » à « Renaut de Montauban »*. *Une genèse sociale des représentations familiales*, Paris 2002, s. 251.

⁷ Por. J. Thomas, *Les mises en prose de « Renaut de Montauban », classement sommaire et sources*, w: *Fin du Moyen Âge et Renaissance. Mélanges de philologie française offerts à Robert Guiette*, Anvers 1961.

⁸ *Renaut de Montauban. Édition critique du manuscrit Douce*, éd. J. Thomas, Genève 1989, cytaty z tej wersji utworu przytaczam za tą edycją, lokalizacje podaję bezpośrednio w tekście przez podanie numeru wersu.

⁹ Choć należy podkreślić, że nie jest to najdłuższa znana wersja tego tekstu. Jego czternastowieczna adaptacja liczy bowiem przeszło dwadzieścia osiem tysięcy wersów, a więc dwa razy więcej.

¹⁰ M.H. Notredaeme, *Édition du « Renaut de Montauban » en prose, Brit. Mus. Sloane 960, mémoire de licence inédit*, Gand 1973. Edycja ta jest niepublikowaną pracą licencjacką obronioną w 1973 roku pod kierunkiem Jacques'a Thomasa na uniwersytecie w Gandawie. Z pracą tą mogłam się zapoznać dzięki uprzejmości Paula Buschmanna i Jana Lampaerta, pracowników archiwum gandawskiego uniwersytetu, którym w tym miejscu chciałabym podziękować za okazaną życzliwość i pomoc w poszukiwaniach oraz za udostępnienie mi skanu rozprawy. Cytaty z tej wersji utworu przytaczam za tą edycją, lokalizacje podaję bezpośrednio w tekście przez podanie numeru rozdziału i linijki. Wszystkie tłumaczenia na język polski pochodzą ode mnie.

innymi reprezentantami gatunku¹¹. Zdaniem badacza wywodzi się ona z tej samej rodziny, do której należą najstarsze wersje rymowane, w tym wspomniana wyżej wersja zawarta w rękopisie Douce 121¹². Na podobieństwo tych dwóch tekstów zwraca również uwagę edytorka prozatorskiej adaptacji¹³.

Porównanie dwóch wersji tej samej historii pozwoli prześledzić ewolucję pojmowania interesującego nas konfliktu dwóch rodzajów zobowiązań. Wersje te mimo cech wspólnych są jednak odmienne. Celem adaptacji prozą tekstów *chansons de geste* była bowiem nie tylko zmiana formy na bardziej przystępną dla odbiorców, ale także wprowadzenie zmian i reinterpretacja zawartości dzieł¹⁴. Zmiany te miały głównie na celu dopasowanie treści do nowej mentalności odbiorców¹⁵. Ponieważ przywołane dwie wersje tej samej historii Renauta i jego trzech braci dzieli przeszło dwieście lat, różnice między nimi mogą odzwierciedlać zmiany zaszłe przez ten czas w mentalności autorów oraz odbiorców. Mogą one dotyczyć również postrzegania relacji feudalnych i zobowiązań wobec własnej rodziny, a także propozycji rozstrzygnięcia konfliktu między nimi. Celem niniejszego artykułu jest zatem próba prześledzenia tego procesu na przykładzie dwóch wersji historii Aymona z Dordogne.

Obie wersje zawierają prolog opisujący zatarg między Karolem Wielkim a Beuvssem d'Aigremont, bratem Aymona, tego ostatniego poznajemy więc jeszcze zanim zostaje zmuszony do podjęcia dramatycznej decyzji, czy powinien pomóc swoim dzieciom w walce przeciwko monarsze. Zanim to nastąpi, Aymon musi rozstrzygnąć, czy udzielić pomocy własnemu bratu. W obu wersjach tekstu to, co postanawia, jest swoistym kompromisem. W przeciwieństwie do pozostałego rodzeństwa, które wspiera Beuvs'a w walce, Aymon próbuje zachować neutralność i wycofuje się wraz z synami na rodzinne ziemie w obawie przed gniewem monarchy, tym samym unika podjęcia ostatecznej decyzji.

Aymon nie może jednak uciec przed dramatycznym wyborem, gdy zaczyna chodzić o jego dzieci, co następuje bezpośrednio po pośpiesznym opuszczeniu zamku przez Renauta i pozostałych synów Aymona po zabójstwie Bertolai. Karol Wielki wzywa Aymona przed swoje oblicze (w. 2253, rozdz. XI, l. 64) i nakłania do złożenia tak zwanej przysięgi *forjurement*, której treścią w tamtym czasie było wyrzeczenie się własnej rodziny¹⁶. Przysięga ta miała na celu z jednej strony uznanie winy osoby, przeciwko której była skierowana, z drugiej zaś zerwanie więzów pomiędzy przysięgającym a tą osobą¹⁷.

¹¹ J. Thomas, *Les mises en prose de « Renaut de Montauban »...*, s. 132.

¹² *Ibidem*, s. 133.

¹³ M.H. Notredaeme, *Édition du « Renaut de Montauban » en prose...*, s. II.

¹⁴ D. Pudo, *De la chanson de geste au roman chevaleresque. Étude sur trois mises en prose du XVe siècle : « Roman de Guillaume d'Orange », « Huon de Bordeaux » et « Histoire de le Reine Berthe et du Roy Pe-pin »*, Kraków 2015, s. 11.

¹⁵ M. Abramowicz, *Réécrire au Moyen Âge. Mises en prose des romans en Bourgogne au XVe siècle*, Lublin 1996, s. 21.

¹⁶ *Dictionnaire de l'ancienne langue française et de tous ses dialectes du IXe au XVe siècle*, t. 4, éd. F. Godefroy, Paris 1885, s. 81.

¹⁷ E.M. Halba, *Le « forjurement » dans les épopées et les chroniques du Nord. Étude d'une ancienne pratique judiciaire*, w: *Le Nord de la France entre épopée et chronique*, éd. E. Poulain-Gautret, J.-P. Martin, J.-P. Arrignon, S. Curveiller, Arras 2005, s. 286.

Wezwany przez władcę Aymon ani przez chwilę jednak nie waha się, jaką decyzję należy podjąć, i uroczyście przysięga, że porzuci swoich synów i nigdy nie udzieli im żadnej pomocy. Eve-Marie Halba zauważa, że taką przysięgę zwykle składało się pod przymusem¹⁸. Tekst informuje nas co prawda, że Karol niejako zmusił Aymona do jej złożenia („si l'a mis a raison” – w. 2253), jednak Philippe Haugeard zwraca uwagę na to, że utwór w żaden sposób nie ukazuje, by ojciec rozważał konsekwencje aktu wyrzeczenia się własnych dzieci¹⁹.

Jeśli chodzi o samą treść przysięgi, to edycja przygotowana przez Jacques'a Thomasa wspomina głównie o aspekcie materialnym ojcowskiego wsparcia. Aymon przysięga bowiem, że synowie (w tekście użyto liczby mnogiej, a więc przysięga odnosi się do wszystkich dzieci, nie tylko do Renauta, który wszczął bunt) nie otrzymają od niego wsparcia nawet wartego tyle co choćby jedna ostroga („jamais n'avront del suen vaillant .i. esperon”²⁰ – w. 2256). Ojciec składa także przysięgę, że nie ugości swoich dzieci ani na otwartym polu, ani w swoim domu („ne nes recetera a plain ne a maison” – w. 2257). Wersja ta nie wspomina zatem wprost o udzieleniu pomocy zbrojnej, jednak wydaje się, że już samo zastosowanie czasownika *forjurer* (w. 2255) mogło być przez odbiorców współczesnych tekstowi rozumiane jako odmowa wszelkiej pomocy.

W pierwszym momencie wydawać by się mogło, że przysięga dotyczy jedynie zobowiązania zachowania neutralności i odmowy udzielenia jakiegokolwiek pomocy, a więc dotyczy zachowań o charakterze biernym. Z dalszej części utworu dowiadujemy się jednak, że przysięga ta zakładała również wymóg aktywnego działania przeciw własnym dzieciom. Na potwierdzenie tego przywołać można wypowiedź żony Aymona, która opowiadając o nieszczęściach swoich synów, opisuje, że ojciec wyrzekł się ich i jeśli kiedykolwiek dostaną się w jego ręce, to każe ich powiesić i obciąć im wszystkie członki („que se il les peüst ne tenir ne baillier/ tantost les feüst pendre ou les membres trenchier” – w. 3618–3619).

Wersja prozą dostarcza nam większej liczby detali co do samego aktu złożenia przysięgi *forjurement*. Autor tekstu na samym wstępie ocenia żądanie monarchy jako okrutne („parla a luy cruellement” – rozdz. XI, l. 65). Wśród elementów przysięgi zawarto już nie tylko brak wsparcia dla synów w ich walce przeciwko władcy („ne les sustendrait ne ne conforteroit contre luy – rozdz. XI, l. 67), ale także obowiązek toczenia z nimi wojny „ze wszystkich swoich sił” („qu'il [...] leur feroit guerre a toute sa puissance” – rozdz. XI, l. 67–68). Tym razem przedmiotem, który służy do ukazania najmniejszego możliwego wsparcia finansowego, jest jeden guzik („jamais n'amonderoient du sien veillant d'un bouton” – rozdz. XI, l. 69). Także w tej wersji Aymon nie zastanawia się, czy złożyć przysięgę, i zgadza się bez wahania na warunki

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Ph. Haugeard, *Du « Roman de Thèbes »...*, s. 256.

²⁰ W dawnych francuskich tekstach wyrażenie jakiejś minimalnej ilości co do zasady miało na celu wzmocnienie negacji, por. Ph. Ménard, *Manuel du français du moyen âge. Syntaxe de l'ancien français*, Bordeaux 1976, s. 252.

monarchy. Do opisu przysięgi autor również stosuje czasownik *forjurer* (rozdz. XI, l. 66), a więc sytuuje odbiorców w tej samej rzeczywistości prawnej.

Obowiązki wynikające z przysięgi, które spoczywają na Aymonie, w obu wersjach tego tekstu można zatem podzielić na zakazy (wsparcia materialnego, udzielania schronienia i jakiegokolwiek pomocy) oraz nakaz czynnego działania przeciwko własnym dzieciom. Mimo różnic w treści przysięgi w obu omawianych wersjach nakaz ten można wywnioskować już z samej istoty instytucji *forjurement*.

Jednocześnie na podkreślenie zasługuje to, że podobny nakaz można wyinterpretować z samego faktu istnienia obowiązku udzielenia pomocy zbrojnej swojemu seniorowi w razie toczenia przez niego walk (obowiązek tzw. *auxilium*²¹). Obowiązek ten, co należy podkreślić, ciążyłby na Aymonie nawet gdyby nie złożył żadnej przysięgi królowi – jako że był jego wasalem. Można się zatem zastanawiać, dlaczego w ogóle Karol Wielki wymusił na ojcu Renauta złożenie przysięgi *forjurement*, skoro ten i tak był zobowiązany do wspierania monarchy w walce przeciwko własnym dzieciom. W praktyce prawnej czasów powstania obu wersji utworu podobne przysięgi *forjurement*, mające za przedmiot zobowiązanie się do nieudzielenia pomocy zbrojnej krewnym, składali sobie wzajemnie członkowie walczących ze sobą rodzin w celu uniknięcia konieczności niekończącego się dokonywania zemsty rodzinnej (*faida*) – zasady nią kierujące nakazywały pomóc każdego członka rodziny²². Przysięgi te miały zatem zmusić krewnych osób walczących ze sobą do pozostania bezstronnymi wobec konfliktu i tym samym zahamować ciąg wzajemnych odwetów. Wydaje się, że podobna przysięga nie powinna być wymagana w sytuacji, gdy konflikt dotyczy wasala i jego seniora, a tym bardziej monarchy. Eve-Marie Halba wysunęła hipotezę, której nie można pominąć, że przysięga typu *forjurement* miała na celu wzmocnienie więzów zależności istniejących już wcześniej pomiędzy stronami²³. W dalszych rozważaniach należy zatem wziąć pod uwagę również znaczenie złożonej przysięgi i zastanowić się, w jaki sposób modyfikowała ona zachowanie Aymona oraz wpływała na dokonywane przez niego wybory.

Zasadniczym aspektem wiążącej Aymona przysięgi jest zakaz udzielenia pomocy dzieciom. Zdaniem Philippe'a Haugearda to właśnie wypędzenie z domu rodzinnego stanowi pierwszą represję, jaką władca stosuje wobec buntowników²⁴. Akt ten istotnie pozbawia ich – jako rycerzy – środków do życia i przez wszystkich bohaterów jest rozumiany jako równoznaczny z wydziedziczeniem, ponieważ bezpośrednio wiąże się z wykluczeniem ich z rodziny. Przysięga skazuje zatem bohaterów na turlaczkę w poszukiwaniu możliwości utrzymania. Czynne działanie przez udzielenie synom pomocy materialnej byłoby w takiej sytuacji złamaniem nakazu zachowania bierności wobec ich nieszczęścia. Przed dylematem, czy należy to zrobić, Aymon staje wielokrotnie.

²¹ F.L. Ganshof, *Qu'est-ce que la féodalité ?*, Paris 2015, s. 148–149.

²² R. Beauthier, *Droit et genèse de l'État*, Bruxelles 2007, s. 30.

²³ E.-M. Halba, *Le « forjurement »...*, s. 286.

²⁴ Ph. Haugeard, *Du « Roman de Thèbes »...*, s. 252.

Bezpośrednio po akcie wyrzeczenia się synów Aymon udaje się do rodzinnej Dordogne. Tam spotyka ich wszystkich czterech, gdy zaraz po ucieczce szukają pomocy w domu rodzinnym, licząc, że uchronią się w nim przed gniewem Karola. Ojciec bez zwłoki ich jednak wypędza („il les en chaça sans nule aresteisson” – w. 2261), wywiązując się tym samym z obietnicy danej monarsze. Jednocześnie daje im jednak na drogę prowiant (w. 2262). Fragment ten w żaden sposób nie wspomina o motywacji, która nim kieruje.

W wersji prozą Aymon również udaje się w stronę rodzinnej Dordogne zaraz po wyrzeczeniu się synów i ponownie spotyka ich dopiero, gdy oni sami kierują się w te strony. Także tu nie waha się wypędzić dzieci z ojczystej ziemi, choć jednocześnie wyposaża je na drogę. W tej wersji pojawia się także matka rycerzy, żona Aymona, którą ogarnia litość na myśl o nieszczęściu dzieci. Kobieta wie, że nie może nic poradzić na ich los („remede n’y peut mettre” – rozdz. XI, l. 78), ale chcąc im pomóc, również daje im to, czym dysponuje, i poleca ich los Bogu („leur donna grant chevance, et les commenda a Dieu pitousement” – rozdz. XI, l. 78–79). Wersja prozatorska także nie wspomina o motywacji Aymona. Cały epizod wprowadza słowami: „kiedy Aymon tak przemówił do króla i złożył takie obietnice, udał się za swoimi synami do Dordogne i tam ich odnalazł” („quant Aymon eult ainsy parlé au roy et fait telles promesses, s’en alla après ses filz a Dordogne ou il les trouva” – rozdz. XI, l. 71–73). Wydaje się zatem, że postępowanie bohatera jest tutaj ukazane jako naturalna konsekwencja złożonej obietnicy. W żadnej z wersji Aymon nie powstrzymuje się jednak od udzielenia wsparcia materialnego swoim dzieciom.

Nie jest to ostatni raz, gdy czterej synowie Aymona goszczą w Dordogne. Powracają do rodzinnej krainy również po tragicznym pobycie w ardeńskim lesie, gdzie utraciwszy wszystko, byli zmuszeni do życia z rozbojów na drogach. W wersji rymowanej ten powrót jest niejako przypadkowy, gdyż tekst informuje nas, że bohaterowie zapuszczali się w swoich wyprawach tak daleko, iż w końcu zbliżyli się do domu („tant ont chascune nuit chevalchié et errez/ que mult sunt aprochié de la ou furent nez” – w. 3532–3533), a zatem ten kierunek podróży nie był w żaden sposób przez nich zaplanowany.

Powrót do Dordogne inaczej wygląda w wersji prozą, w której to Allart proponuje go swoim braciom. Argumentuje, że matka, która opłakuje ich los, z całą pewnością pomoże im w miarę swoich możliwości („elle nous aidera a sa puissance” – rozdz. XVI, l. 40). Brat Renauta podkreśla jednocześnie, że ojciec ich nienawidzi; jego zdaniem bez żadnej przyczyny („il nous het sans cause” – rozdz. XVI, l. 41). Wciąż jednak wierzy, że (jeśli Bóg pozwoli), to Aymon zmieni zdanie.

W obu omawianych tekstach czterej bracia zdają sobie sprawę, że ojciec gotów jest wydać ich na śmierć („[s]e Aymes nos puet prendre, a mort somes livre” – w. 3542, „se il le savoit, il nous feroit mourir” – rozdz. XVI, l. 51), i obawiają się spotkania z nim. Starają się zatem do tego nie dopuścić. Nikt z domowników ich nie poznaje, ponieważ cierpienia i głód, których synowie Aymona doznali w ardeńskim lesie, sprawiły, że trudno w nich rozpoznać dawnych rycerzy.

Kiedy pan Dordogne dowiaduje się, że synowie znów są pod jego dachem, jest wściekły. Jego gniew w starszej wersji tekstu podkreśla zastosowanie techniki *less* symilarnych: *lessy* 91 i 92 zawierają serię tych samych w zasadzie oskarżeń Aymona przeciwko synom, wyrażonych nieco tylko innymi słowami. Zdaniem Jeana Rychnera zastosowanie tej techniki narracyjnej w eposach rycerskich miało służyć zatrzymaniu akcji w najbardziej dramatycznych i przełomowych momentach²⁵. Konfrontacja ojca z synami jest takim właśnie momentem; to od decyzji ojca zależeć będzie dalszy los Renauta i jego braci. Możemy zatem zobaczyć dylemat, przed którym staje Aymon, z dwóch różnych perspektyw, a także obserwować przeżywanie przez niego tych samych rozterek aż dwukrotnie, zanim akcja ruszy dalej i poznamy ostateczną decyzję.

W wersji prozą Aymon wygłasza podobną do opisaną wyżej tyradę, *lessy* symilarne zostają tam jednak zastąpione przez narracją linearną, co było częstym zabiegiem przy adaptacji eposów rycerskich na język prozy²⁶. Przeznaczone raczej do czytania, teksty prozatorskie nie wymagały zastosowania mnemotechnik, tak charakterystycznych dla wcześniejszych wersji tych samych opowieści, które przekazywane były ustnie. Choć jednak język prozy pozwalał na większą szczegółowość opisu²⁷, ta sama wypowiedź Aymona w wersji prozą jest krótsza. Wciąż jest on wściekły na swoich synów i wprost przyznaje, że wcale ich nie kocha, wszak się ich wyrzekł („*je ne vous ayme point et vous ay forjurés*” – rozdz. XVI, l. 110), sądzi też, że nie są nic warci („*ne valez tous .iiij. rien*” – rozdz. XVI, l. 111). Wypowiedź ta zawiera jednak dużo mniej oskarżeń niż analogiczna w starszej wersji utworu, co sprawia, że Aymon mówiący prozą wydaje się mniej zły na swoich synów.

Wbrew przewidywaniom swoich dzieci Aymon nie zamierza ich jednak zabić, a tylko wypędzić ze swych ziem, wciąż próbując wywiązać się z przysięgi, zgodnie z którą nie może udzielić im żadnej pomocy i do której bezpośrednio nawiązuje w swojej wypowiedzi. Renaut zaczyna wówczas negocjować z ojcem i odwołując się do tego, że pochodzą z jego domu, prosi o schronienie na jedną zaledwie noc („*nous suismes ou nous fusmes nez, et en vostre maison, et par raison nous devon estre a sauveté jusquez a demain*” – rozdz. XVI, l. 123–125). Wymiana zdań z nieugiętym ojcem kończy się próbą zranienia Aymona przez Renauta, udaremioną przez jednego z jego braci: Allarta w wersji starszej, a Richarta w prozatorskiej.

W obu wersjach tekstu bracia upominają głównego bohatera, że Bóg nakazuje przyjąć z rąk ojca zarówno dobre, jak i złe rzeczy oraz że ojca należy bezwzględnie kochać („*au bien et au mal doit on son pere amer*” – w. 3734, „*on doit endurer de son pere soit bien soit mal*” – rozdz. XVI, l. 134). W wersji prozą dodano w tym momencie również, że obowiązek ten ciąży na dzieciach, cokolwiek ojciec by im zrobił („*et le devon amer quelque chose qu'il nous face*” – rozdz. XVI, l. 134–135).

Słyszając takie argumenty, Renaut bez wahania odpowiada, że ze strony ojca również należą im się podobne względy. Jak gdyby parafrazując wcześniejszą wypowiedź

²⁵ J. Rychner, *La chanson de geste : essai sur l'art épique des jongleurs*, Genève 1955, s. 93.

²⁶ D. Pudo, *De la chanson de geste...*, s. 74.

²⁷ *Ibidem*, s. 74.

Aymona i słowa złożonej przez niego przysięgi, rycerz zauważa, że ojciec winien ich kochać, radzić im i chronić przed wszystkimi („je voi ci celui qui nos deüst amer/ et rencontre toz homes garantir et tenses/ et au bien et au mal le buen conseil doner” – w. 3736–3738; „il nous deust aymer et nous consillier et rencontre touz garantir et garder” – rozdz. XVII, l. 4–5). Philippe Haugeard zwraca uwagę, że w tym fragmencie do opisu obowiązków, jakie ojciec ma wobec swoich dzieci, Renaut używa języka z dziedziny prawa feudalnego²⁸.

Wspomniany przez bohatera obowiązek służenia rodzinie radą i zapewnienia jej ochrony istotnie do złudzenia przypomina powinności udzielenia rady i pomocy zbrojnej (*consilium* i *auxilium*), jakie wasal miał wobec swojego seniora. Przez zastosowanie podobnego zabiegu odbiorcy obu tekstów mogą zatem dostrzec, że obowiązki wasala wobec seniora odpowiadają w zasadzie obowiązkom, jakie ma on wobec własnej rodziny, a zatem w sytuacji konfliktu między seniorem a tą rodziną wywiązanie się z jednych wyklucza niejako wywiązanie się z drugich.

W starszej wersji historii wygłaszane przez Renauta argumenty przeciwko zachowaniu ojca są w zasadzie wyłącznie natury moralnej. Bohater mówi o powinnościach, jakie ojciec ma wobec dzieci, nie odwołując się jednak do źródła tych powinności. Renaut nie rozstrzyga też, które obowiązki powinny przeważać nad innymi. Nie podejmuje się zatem w żaden sposób rozwiązania dylematu, z którym mierzy się jego ojciec, a jedynie wyraża żal i podkreśla tragizm wyboru, przed jakim stanął Aymon. Tymczasem w wersji prozą Renaut wprost przywołuje zasadę, że ród powinien być ważniejszy od hołdu lennego („lignaige va ou doibt aller devant homaige” – rozdz. XVII, l. 5). Jego złość na ojca jest bardziej widoczna, dwukrotnie bowiem powtarza on, jakie obowiązki ma Aymon, za drugim razem opisując, w jaki sposób się z nich nie wywiązuje: „chce nas wszystkich zniszczyć i wydziedziczyć i nie chce nam udzielić żadnej dobrej rady” („nous veult touz destruire et desheriter, ne ne nous voult nul bon conseil donner” – rozdz. XVII, l. 6–7). W wersji prozą zamiast less symilarnych zawierających wyrzuty ojca odnajdujemy zatem powtórzone raz jeszcze pretensje syna. Wydaje się więc, że w tej wersji to syn wyraża więcej żalu z powodu zaistniałej sytuacji.

Tymczasem to w starszej wersji Aymon bardziej chce usprawiedliwić swoje postępowanie. Przywołuje moment złożenia królowi przysięgi i wskazuje jako swój główny motyw strach przed śmiercią („que ne me feüst pendre ou en .i. feu ardoir” – w. 3775). Odbiorcy tekstu po raz pierwszy dowiadują się, że bohater odczuwał wówczas wielki smutek („quandmult en oi le cuer noir” – w. 3779). W prozatorskiej przeróbce Aymon ogranicza się do stwierdzenia, że Renaut ma rację, a on się myli, bo przecież Renaut i bracia są jego dziećmi („vous avez raison de cen que vous avez dit, et j'ay tort/ Vous estes mes enfans” – rozdz. XVII, l. 19–20).

W obu wersjach ostatecznie ojciec decyduje się pomóc swoim synom – mimo słowa danego monarsze. Boi się jednak uczynić to osobiście ze względu na złożoną

²⁸ Ph. Haugeard, *Du « Roman de Thèbes »...*, s. 257.

przysięgę i możliwe konsekwencje jej złamania („pour le doute du serment” – rozdz. XVII, l. 24). Znajduje jednak sposób, by uniknąć złamania przysięgi. Eve-Marie Halba zauważa, że Aymon zdaje sobie sprawę, iż jego żona nie złożyła takiej przysięgi, może więc pomóc swoim dzieciom²⁹. Ona bowiem nie wykluczyła synów ze swojej rodziny, i to z jej pomocą Aymonowi uda się wybrnąć z kłopotliwej sytuacji. Bohater zostawia z nią synów, a sam oddala się z zamku, by zachować pozory bezstronności. Wciąż boi się otwarcie wesprzeć swoje dzieci.

Kolejnym momentem, w którym Aymon staje przed podobnym dylematem, jest oblężenie przez Karola Wielkiego zamku Montauban. Oblężeni bracia wraz z całą załogą zamku głodują. Widząc cierpienie swojej żony i dzieci, Renaut decyduje się udać do namiotu ojca, który wraz ze swym władcą stoi pod murami. Chce poprosić o wsparcie. Starsza wersja tekstu ukazuje spotkanie ojca z synem w zaledwie czternastu wersach. Dowiadujemy się, że Aymon jest bardzo poruszony („li dux Aymes le vit si commence a muer” – w. 11 949), pyta o zdrowie synów i na wieść o nieszczęściu synowej i wnuków płacze („quand Aymes l’entendi si commence a plorer” – w. 11 955). Nakazuje swojemu słudze ugościć Renauta i wyprawia syna w drogę powrotną z zapasami dla załogi zamku.

W wersji prozą spotkanie ojca z synem przebiega w bardzo zbliżony sposób. Renaut prosi ponadto ojca, by nie zawiódł swoich dzieci, a Aymon odpowiada, że tego nie robi („et vos enfans vous en prient, pour Dieu, sire, ne leur failliez mie! – non feroi-gé – dist Aymon” – rozdz. XLII, l. 147–148). Widać zatem, że rycerz nie chce pozbawiać swojej rodziny środków niezbędnych do przeżycia.

To jednak nie konieczność zdecydowania o udzieleniu pomocy materialnej synom jest dla Aymona najtrudniejsza, a potrzeba udzielenia wsparcia seniorowi w walce zbrojnej przeciwko nim. W czasie trwającej wiele lat wojny takich momentów jest stosunkowo dużo i ojciec często staje naprzeciw swoich dzieci na polu walki.

Już w trakcie oblężenia pierwszego zamku braci – Montessor – Aymon jest zmuszony walczyć zbrojnie przeciwko synom. Renaut podejmuje z nim dialog, dziwiąc się, dlaczego tak bardzo ich nienawidzi („por quoi nos haez si?” – w. 2566). Przypomina ojcu o złożonej przysiędze, która dla niego oznacza głównie brak wsparcia materialnego i utratę dziedzictwa („forjuré nos avez, je le sai bien de fi/ jamais n’avron del vostre vaillant .i. parisi,/et a vos eritages acon del tot failli” – w. 2568–2570). Renaut nie chce jednak zabić ojca, taki czyn uważa bowiem za grzech (w. 2609–2610).

W wersji prozą rękopis w tym miejscu nie jest kompletny. Dowiadujemy się jedynie, że Renaut upomina ojca, by powstrzymał się od atakowania ich, skoro Karol ma wielu innych rycerzy („il y en a assez d’autres sans vous” – rozdz. XII, l. 90). Aymon odpowiada jednak w agresywny sposób i obraża syna, a ten w odpowiedzi udaje, że przystępuje do ataku. Nie rani przy tym ojca, a tylko powala na ziemię jednego z jego ludzi. Następnie ludzie Renauta powalają na ziemię Aymona i zabijają

²⁹ E.-M. Halba, *Exclusion dans la chanson des Quatre Fils Aymon, nouvelle approche structurelle de l’œuvre*, w: *Entre épopée et légende : Les quatre fils Aymon ou Renaut de Montauban*, t. 1, éd. D. Quéruel, Langres 2000, s. 115.

pod nim konia. Dowiadujemy się także, że darują mu życie jedynie dlatego, że to ojciec Renauta („l'eussent tué, se il n'eust esté leur pere” – rozdz. XII, l. 124–125). Walka przeciwko ojcu jest zatem czymś złym przede wszystkim dla synów, którzy nie chcą przyczynić się do śmierci rodzica.

Kolejne starcie zbrojne pomiędzy Aymonem i jego synami następuje podczas odwrotu tych ostatnich do ardeńskiego lasu. Aymon, nieświadomy, że władca wydał rozkaz odwrotu, ściga własne dzieci sam w towarzystwie swoich ludzi. Tam napotyka odpoczywających po trudach ucieczki synów.

Aymon zdaje sobie sprawę, że jeśli pozostawi dzieci w spokoju, to złamie przysięgę (w. 3210). Wyraża jednocześnie żal z powodu ewentualnej śmierci synów (w. 3214). Ermanfroiz, który mu towarzyszy, przypomina Aymonowi treść przysięgi („n'avez vos a Karles et juré et plevi/ se vos les poez prendre il seront malbailli ?” – w. 3216–3217) i zwraca uwagę, że jej złamanie grozi utratą honoru. To ostatnie motywuje Aymona do podjęcia walki, ale już w jej trakcie raz jeszcze wyraża żal, że musi przeciwstawić się dzieciom („beaux filz toz .iiii.mult vos deüsse amer/ et encontre toz hommes garantir et tensesr” – w. 3359–3360). Widzi w tym zło, za które grozi potępienie („ben en devoit deable l'ame de li porter” – w. 3363).

W wersji prozą dowiadujemy się, iż Aymon decyduje się na walkę z synami, ponieważ złożył przysięgę, że nie tylko nie będzie ich wspierał, lecz że będzie prowadził z nimi wojnę ze wszystkich sił („qu'il ne les sousttendrait mez leur feroit guerre a toute sa puissance” – rozdz. XIV, l. 32–33). Na widok śpiących synów ojca ogarniają jednak żal i wątpliwości: „Boże, to są moje dzieci, jeśli je zabiję, uczynię wielkie zło i będę z tego powodu bardzo nieszczęśliwy” („Dieux, se sont mes enfans, et se je les occiz, je ferey trop grand mal et en seroy trop dolant. Que ferai-gé?” – rozdz. XIV, l. 38–40). Wszelkie wątpliwości znów rozwiewa jeden z jego ludzi, który przypomina Aymonowi treść złożonej przysięgi oraz to, że za jej złamanie grozi mu śmierć. Zauważa ponadto, że złamanie przysięgi oznacza utratę honoru, i proponuje, by walczyć przeciwko synom, pojmać ich, a następnie oddać w ręce króla.

Wezwany do walki Renaut prosi wysłanników Aymona o możliwość zawieszenia broni na chwilę, by móc porozmawiać z ojcem. W czasie krótkiej wymiany zdań zwraca uwagę, że działania ojca są sprzeczne z naturą i błędne („vous nous voulliez destruire et occire a tort, et nature fault bien en vous” – rozdz. XIV, l. 60–61). Aymon nie daje się przekonać i nazywa syna grzesznikiem. Wywiązuje się zacięta walka, od której Aymon odstępuje motywowany nie litością, ale rozmiarem strat w swoich szeregach.

Aymon wycofuje się do Paryża, gdzie skrupulatnie zdaje królowi relację, jak walczył z synami. Oświadcza monarsze: „chciałem ich pojmać i do Was przyprowadzić” („je les cuidai prendre et a vos amener” – w. 3380). W wersji prozą wypowiedź jest nawet mocniejsza: „Na Boga, uczyniłem wszystko, by Wam ich przyprowadzić, jestem gotów przysiąc to na święte relikwie” („par la foy que je doy Dieu, j'ai fait mon pouair de les vous amener, et je suis prest de jurer sur saintes reliques” – rozdz. XV, l. 61–62). Widać zatem, że Aymon boi się kary, jaka może go spotkać za powstrzymanie się od walki z synami. W odpowiedzi monarcha drwi z Aymona, więc rycerz opuszcza dwór.

W rodzinnych stronach bohater zdaje relację swojej żonie. W starszej wersji skupia się na przebiegu walki i opisuje ją dokładnie, by na koniec podsumować, jak bardzo oburza go reakcja króla (w. 3400–3416). W wersji prozą skupia się na swoich uczuciach i przysięga na Boga, że żałuje tego, co uczynił („je me repent bien de ce que je leur ay fait” – rozdz. XV, l. 73–74). Wówczas żona przypomina mu zasadę, że ród powinien być ważniejszy od hołdu lennego. Aymon przyznaje w końcu wprost, że próbując zniszczyć swoje dzieci, działa „przeciwko Bogu i rozumowi” („contre Dieu et raison” – rozdz. XV, l. 79).

Bez wątpienia z najbardziej interesującym sposobem rozwiązania konfliktu zobowiązań przez Aymona mamy do czynienia podczas oblężenia Montauban. W starszej wersji władca oblegający zamek wzywa rycerza przed swoje oblicze i nakazuje mu walczyć przeciwko synom, a ten odpowiada krótko, że uczyni to, ale nie jest to zgodne z jego wolą (sire, si ferai je, mes n'est pas a mon gré” – w. 11 816).

W wersji prozą Karol Wielki również wzywa Aymona do siebie, wypomina mu, że jego synowie zbyt dzielnie się bronią („vos filz sont trop vaillant et m'ont trop fort grevey” – rozdz. XLII, l. 92–93), i nakazuje z nimi walczyć. Tu jednak ojciec zbiera się na odwagę, by sprzeciwić się rozkazowi monarchy, i prosi, by zwolnić go z tego obowiązku. Prośbę usprawiedliwia tym, że są to jego dzieci i jego zdaniem władca powinien zadowolnić się tym, że ani im nie pomaga, ani nie szkodzi („Sire, je vous prie que me tenez pour excusé de cecy. Ilz sont mez enfans, soiez content que je ne leur aide ne ne nuyse, et je vous en requier” – rozdz. XLII, l. 95–97). Otwarcie prosi zatem o możliwość zachowania bezstronności w konflikcie. Nieugięty monarcha nakazuje jednak Aymonowi trwać przy swoim boku („je veuil que y soyez” – rozdz. XLII, l. 98), na co rycerz się zgadza, ale podkreśla, że robi to wbrew własnej woli („se sera malgre moy” – rozdz. XLII, l. 99). Już wówczas w Aymonie rodzi się bunt, a scena z dostarczeniem prowiantu do zamku, która została omówiona wcześniej, następuje zaraz potem i wydaje się ona naturalną konsekwencją wcześniejszej wymiany zdań.

Jednak samo ofiarowanie jedzenia oblężonym nie wystarcza, a zatem Aymon postanawia działać. W eposie zwołuje swoich ludzi i prosi o radę, wyraża ból z powodu cierpienia dzieci (w. 12 009–12 011). Bohater korzysta tym samym z możliwości zasięgnięcia rady u swoich wasali, jaką miał każdy pan feudalny. Trudno jednak nazwać tę rozmowę radą, mimo że zaczyna się od tradycyjnego „panowie, doradźcie mi” („Baron, conseilliez moi” – w. 12 009), gdyż Aymon proponuje tylko, żeby zamiast kamieni wrzucać do zamku jedzenie („quand devron ruer pierres donc la tor soit perie/ si rueron bacons et foaces dougies” – w. 12 013–12 014), a jego ludzie odpowiadają krótko, że mu nie odmówią („ne le refuson mie” – w. 12 016).

Wersja napisana prozą rozwija ten epizod i ukazuje, jak Aymon zbiera swoich ludzi i prosi ich o radę, czy powinien pomóc swoim dzieciom. Wydaje się, że rada ma tu głębsze znaczenie, gdyż Aymon nie tyle chce poznać zdanie swoich ludzi i możliwe rozwiązania, ile szuka potwierdzenia, że czyni słusznie. Tu również ostateczne rozwiązanie proponuje nie jeden z wasali Aymona, a on sam. Wcześniej bohater stara się jednak uzyskać potwierdzenie, że należy pomóc głodującym („eulx luy respondirent que ce estoit bien raison qu'il leur aidast” – rozdz. XLII, l. 167–168).

Pomysł jest ten sam, co w starszej wersji: w czasie oblężenia należy zamiast kamieni wrzucać do zamku mięso i chleb („nous geteronpar noz perrieres des bacons et des grans pains buletez en lieu de pierres” – rozdz. XLII, l. 170–171).

Zdaniem Philippe’a Haugearda epizod ukazujący bombardowanie zamku jedzeniem można odczytać jako próbę wypełnienia mimo wszystko funkcji żywiciela rodziny, jaką powinien realizować ojciec³⁰. Wydaje się również, że pomysł na taki „atak” jest poniekąd próbą wywiązania się z obu zobowiązań jednocześnie i sposobem na znalezienie luki w przysiędze. Z jednej strony Aymon pomaga Karolowi i wypełnia rozkaz oblężenia zamku, z drugiej zaś – wybór pocisków ułatwia realizację obowiązku wobec rodziny. Podobny pomysł świadczy nie tylko o sprycie bohatera, ale także o drzemiącej w nim chęci pomocy.

Podstęp Aymona wychodzi na jaw za sprawą zdrajcy, który ujawnia, czym jest bombardowany zamek. Król posyła po swojego wasala, grożąc, że za ten czyn odda go pod sąd parów i rozkaże stracić (w. 12 057–12 058; rozdz. XLIII, l. 25–26). W obronie Aymona w obu wersjach staje Naimes, który w starofrancuskich epopcjach odgrywa rolę idealnego doradcy Karola Wielkiego³¹. W starszej wersji usprawiedliwia on królewskiego wasala, mówiąc, że przecież pomógł swoim dzieciom („s’il aida ses enfanz donc a le cuer dolant” – w. 12 061). W wersji prozą Naimes zauważa, że tego typu przestępstwo nie powinno być karane śmiercią i wyraża pogląd, że „dobra krew nie może kłamać ani zawieść” („bon dan cne peult mentir ne faillir” – rozdz. XLIII, l. 29).

Sam Aymon również się broni; nie uważa bowiem, by dopuścić się zdrady, i gotów jest zmierzyć się z każdym, kto mu to zarzuci (w. 12 065–12 068; rozdz. XLIII, l. 35). W obu wersjach starzec oddała się w gniewie do swojego namiotu. Tam radzi się Escoulta, jednego ze swoich ludzi, co ma uczynić, żali się przy tym, że wszystko co robił, czynił z miłości do synów („por l’amor mes enfanz que voi en tel effroi” – w. 12 075). Escoult doradza, by oddalić się z pola walki, i Aymon wraz ze swoimi ludźmi pod osłoną nocy opuszcza obóz Karola. Na wieść o tym w starszej wersji Karol nic nie czyni i poświęca wszystkie swoje myśli oblężeniu zamku. W tekście prozą dodaje: „lepiej, że [Aymon] odszedł, niż gdyby miał zostać” („il amoit moeulx qu’il s’en alast que que il demourast” – rozdz. XLIII, l. 48–49).

Odbiorcy żadnego z tych tekstów nie poznają dalszych losów Aymona. Inne wersje opowieści podają, że umiera on z żalu nad losem swoich synów³². Tu jednak znika on ze sceny, by nigdy więcej nie zostać wspomnianym. Jego osoba wspominana jest jedynie pośrednio, gdyż Renaut i jego trzej bracia bardzo często określani są jako „synowie Aymona”. Ostatnią decyzją rycerza, którą poznajemy, jest ta o opuszczeniu szeregów królewskich. Aymon znów wybiera neutralność, nie decyduje się bowiem

³⁰ Ph. Haugeard, *Du « Roman de Thèbes »...*, s. 263.

³¹ B. Ribémont, *Le crime épique et sa punition : quelques exemples (XIIe–XIIIe siècles)*, w: *Crime and Punishment in the Middle Ages and Early Modern Age: Mental-Historical Investigations of Basic Human Problems and Social Responses*, ed. by A. Classen, C. Scarborough, Berlin 2012, s. 32.

³² Por. *Renaut de Montauban. Édition critique du ms. de Paris, B.N., fr. 764 (R)*, éd. Ph. Verelst, Gent 1988, s. 389.

przejsć na drugą stronę murów i dołączyć do swoich dzieci w walce. Ostateczny wybór pomiędzy zobowiązaniami nie zostaje nigdy podjęty.

Dla Sarah Baudelle-Michels Aymon jest przedstawicielem starszego pokolenia wasali, dla których obowiązki wobec władcy przeważają nad tymi wynikającymi z prawa naturalnego³³. Micheline Combarieu du Grès również sądzi, że dla Aymona wszelki bunt przeciwko władcy jest czymś złym³⁴, a solidarność z królem ważniejsza niż z własną rodziną³⁵. Wydaje się jednak, że taka ocena tej postaci nie jest wystarczająca. Z przeprowadzonych analiz wynika bowiem, że bohater ten, jak żaden inny w omawianej historii, odczuwa dramat sumienia³⁶, którego nie można jednowymiarowo sprowadzić wyłącznie do konieczności podjęcia decyzji o wyborze jednego ze zobowiązań. Wierność monarsze ciąży Aymonowi i nigdy, poza momentem składania przysięgi, nie jest wyborem oczywistym.

Wydaje się, że Aymon w obu wersjach tekstu dużo chętniej pomaga swoim synom materialnie, wciąż natomiast powstrzymuje się od pomocy zbrojnej, a wręcz walczy z nimi, gdy zachodzi taka potrzeba. Możliwe, że taki stan rzeczy związany jest ze złożoną przysięgą *forjurement*. Aymon niewątpliwie kocha swoje dzieci (nawet jeśli czasem twierdzi, że jest inaczej), jednak strach przed złamaniem danego słowa powraca, kiedy należy podjąć decyzję co do dalszego postępowania. Również jego poddani nieustannie przypominają mu o jej złożeniu, a synowie widzą w niej przyczynę postępowania ojca. To właśnie przysięga zdaje się głównym czynnikiem determinującym wybory tego bohatera.

Jeśli przyjrzymy się bliżej zbiorowi praw zwyczajowych spisaniem przez Philippe'a de Beaumanoir pod koniec XIII wieku³⁷, odnajdziemy w nim rozdział poświęcony przysięgom *forjurement*. Dowiadujemy się z niego o sankcjach, jakie grożą za złamanie danego słowa – samo to jest już wiarołomstwem. Beaumanoir stopniuje jednak kary grożące tym, którzy łamią przysięgę. Za pomoc materialną, na przykład dostarczenie koni czy broni, grozi długie więzienie lub grzywna („s'il en est prouvés ou atains, il a deservie longue prison et chiet en l'amende du seigneur a volonte" – rozdz. LIX, 1685). Gdy jednak złamany zostanie zakaz pomocy zbrojnej, karą jest już śmierć przez powieszenie („mes autremont iroit s'il avoit batu ne feru ne navré puis le forjurement aucuns de ceus as queus il requis a estre hors de la guerre et pour lesqueus il forjura ses parens [...] en cel cas seroit il aussi bien pendables" – rozdz. LIX, 1685). Aymon prawdopodobnie jest tego świadomy i unika czynu, za który można byłoby mu wymierzyć karę główną, ogranicza się do działań pociągających za sobą łżejsze kary. Wydaje się zatem, że Aymon jest w większym

³³ S. Baudelle-Michels, *La fortune de Renaud de Montauban*, „Cahiers de recherches médiévales” 12 (2005), s. 4.

³⁴ M. Combarieu du Grès, *Idéal humain et l'expérience morale chez les héros des chansons de geste – des origines à 1250*, Aix-en-Provence–Paris 1979, s. 179.

³⁵ *Ibidem*, s. 178.

³⁶ F. Suard, « *Renaud de Montauban* ». *Enjeux et problèmes de la chanson du XIIIe siècle*, w: *Entre épopée...*, s. 25.

³⁷ Ph. de Beaumanoir, *Coutumes de Beauvaisis. Texte critique publié avec introduction, un glossaire et une table analytique*, par Am. Salomon, t. 1–2, Paris 1899–1900. Dalej cytaty za tą edycją.

stopniu człowiekiem dotrzymującym danego słowa i bojącym się konsekwencji jego złamania niż wasalem udzielającym chętnie pomocy swojemu seniorowi.

Rozdarcie Aymona jeszcze bardziej widoczne jest w późniejszej wersji historii, w której co jakiś czas jeden z bohaterów przytacza powiedzenie, że „pokrewieństwo jest ważniejsze niż hołd” („lignage va devant hommage”). Dla autora prozatorskiej przeróbki nie ma żadnej wątpliwości, jaką decyzję należy podjąć w razie podobnego konfliktu, i dla niego z moralnego punktu widzenia racja jest po stronie Renauta. Pretensje synów do ojca również wydają się większe w wersji napisanej prozą. W obu tekstach dylemat dla Aymona pozostaje ten sam, ale w późniejszej przeróbce ukazano, że w istocie zgadza się on ze swoimi synami, co sprawia, iż rozdarcie ojca w tej wersji tekstu staje się dużo większe. Wydaje się, że jedynie złożona władcy przysięga powstrzymuje go od pomocy dzieciom. Być może taki był zatem cel Karola, który zmusił Aymona do jej złożenia, świadomy, że same więzy poddaństwa nie wystarczą, by zapewnić sobie oddanie wasala, i dopiero perspektywa złamania przysięgi odwiedzie go od pomocy synom.

Bibliografia

Źródła

Notredaeame M.-H., *Édition du « Renaut de Montauban » en prose, Brit. Mus. Sloane 960, mémoire de licence inédit*, Gand 1973.

Renaut de Montauban. Édition critique du manuscrit Douce, éd. J. Thomas, Genève 1989.

Renaut de Montauban. Édition critique du ms. de Paris, B.N., fr. 764 (R), éd. Ph. Verelst, Gent 1988.

Opracowania

Abramowicz M., *Réécrire au Moyen Âge. Mises en prose des romans en Bourgogne au XVe siècle*, Lublin 1996.

Bañczyk A., *The Conflict Between Obligations Toward the Family and Toward the Lord on the Example of Medieval French Epic Poems*, w: *IV ciclo di Studi Medievali, atti del Convegno, 4–5 giugno 2018*, Firenze 2018.

Baudelle-Michels S., *La fortune de Renaut de Montauban*, „Cahiers de recherches médiévales” 12 (2005).

Baudelle-Michels S., *Renaut de Montauban: une chanson de révolte*, „Bien Dire et Bien Apprendre: Revue de médiévistique” 25 (2007).

Beaumanoir Ph. de, *Coutumes de Beauvaisis. Texte critique publié avec introduction, un glossaire et une table analytique*, par Am. Salomon, t. 1–2, Paris 1899–1900.

Beauthier R., *Droit et genèse de l'État*, Bruxelles 2007.

Boutet D., *Charlemagne et Arthur ou le roi imaginaire*, Paris–Genève 1992.

- Combarieu du Grès M., *Idéal humain et l'expérience morale chez les héros des chansons de geste – des origines à 1250*, Aix-en-Provence–Paris 1979.
- Dictionnaire de l'ancienne langue française et de tous ses dialectes du IXe au XVe siècle*, t. 4, éd. F. Godefroy, Paris 1885.
- Drzewicka A., *Starofrancuska epopeja rycerska*, Warszawa 1979.
- Ganshof F.L., *Qu'est-ce que la féodalité ?*, Paris 2015.
- Hajdu R., *Family and Feudal Ties in Poitou, 1100–1300*, „Journal of Interdisciplinary History” 8 (1977).
- Halba E.-M., *Exclusion dans la chanson des Quatre Fils Aymon, nouvelle approche structurale de l'œuvre*, w: *Entre épopée et légende : Les quatre fils Aymon ou Renaut de Montauban*, t. 1, éd. D. Quérueu, Langres 2000.
- Halba E.-M., *Le « forjurement » dans les épopées et les chroniques du Nord. Étude d'une ancienne pratique judiciaire*, w: *Le Nord de la France entre épopée et chronique*, éd. E. Poulain-Gautret, J.-P. Martin, J.-P. Arrignon, S. Curveiller, Arras 2005.
- Haugeard Ph., *Du « Roman de Thèbes » à « Renaut de Montauban ». Une genèse sociale des représentations familiales*, Paris 2002.
- Ménard Ph., *Manuel du français du moyen âge. Syntaxe de l'ancien français*, Bordeaux 1976.
- Pudo D., *De la chanson de geste au roman chevaleresque. Étude sur trois mises en prose du XVe siècle : « Roman de Guillaume d'Orange », « Huon de Bordeaux » et « Histoire de le Reine Berthe et du Roy Pepin »*, Kraków 2015.
- Ribémont B., *Le crime épique et sa punition : quelques exemples (XIIe–XIIIe siècles)*, w: *Crime and Punishment in the Middle Ages and Early Modern Age: Mental-Historical Investigations of Basic Human Problems and Social Responses*, ed. by A. Classen, C. Scarborough, Berlin 2012.
- Rychner J., *La chanson de geste : essai sur l'art épique des jongleurs*, Genève 1955.
- Suard F., « *Renaut de Montauban* ». *Enjeux et problèmes de la chanson du XIIIe siècle*, w: *Entre épopée et légende : Les quatre fils Aymon ou Renaut de Montauban*, t. 1, éd. D. Quérueu, Langres 2000.
- Thomas J., *Les mises en prose de « Renaut de Montauban », classement sommaire et sources*, w: *Fin du Moyen Âge et Renaissance. Mélanges de philologie française offerts à Robert Guiette*, Anvers 1961.

ALICJA BAŃCZYK

- 🏠 Uniwersytet Jagielloński w Krakowie / Jagiellonian University in Kraków, Poland
 @ alicja.banczyk[at]uj.edu.pl
 🌐 <https://orcid.org/0000-0003-2873-9870>

Alicja Bańczyk, Jagiellonian University in Kraków, assistant. Research interest: law and literature studies, medieval literature. Main/recent publications: “Rozwód Georges’a du Roy w *Bel-Ami* Guy de Maupassanta w kontekście zmian we francuskim ustawodawstwie rozwodowym drugiej połowy XIX wieku”, *Studia Litteraria Universitatis Jagellonicae Cracoviensis* 16 (2021), no. 3; “Wpływ twórczości Jana di Piano Carpiniego i Marco Polo na postrzeganie cywilizacji mongolskiej przez Europejczyków”, *Acta Erasmiana* 17 (2018), pp. 21–27; “The Conflict Between Obligations Toward the Family and Toward the Lord on the Example of Medieval French Epic Poems”, in *IV ciclo di Studi Medievali, atti del Convegno, 4–5 giugno 2018*, Firenze 2018.